

новаторские искания поэтов. Особое внимание уделяется формам выражения субъективного начала, разделяются понятия «лирика» и «поэзия».

Ключевые слова: лирика, поэзия, любовная лирика, интимная лирика, эротическая лирика, либидо, петраркизм.

Юлія Шакура, асп. (Київ)

УДК 821.161.2: 92

ББК 83.3 (4 Укр) 6

Дискусійний статус біографічного методу в українському літературознавстві

У статті проаналізовано становлення та розвиток біографічного методу в українському літературознавстві, окреслено вектор дискусії навколо цього методу, досліджено актуальність біографізму в сучасній науці.

Ключові слова: біографічний метод, автор, біографія, свідомість, творчість, текст, щоденник, задум, літературознавство.

Julia Shakura. Discussion status of the biographical method in the Ukrainian literary criticism

The formation and development of the biographical method is analysed on the Ukrainian literary criticism in the article; the vector of discussions around this term is outlined; the relevance of the biographical method is learned in the modern science.

Key words: the biographical method, the author, the biography, the mind, the creativity, text, the diary, the plan, literary criticism.

Спосіб вивчення літератури, при якому біографія і особистість письменника розглядаються як визначальний момент творчості, був вперше широко використаний французьким ученим Ш. Сент-Бевом у працях «Літературно-критичні портрети», «Бесіди щопонеділка», який вважав за потрібне вивчати біографії великих людей, навіть не студіюючи творів письменників, надавав великого значення як постаті реальної історичної особи, так і фактам її інтимного життя, фізіологічній схильності характеру, вихованню, колу читацьких інтересів. Подальший розвиток біографічного методу належить працям І.Тена та Г.Брандеса.

Ш.Сент-Бев розглядав біографію і особистість письменника лише у зв'язку з соціальними і художніми ідеями століття, І.Тен не

вилучав їх із впливу раси, середовища та моменту, Г.Брандес — із національною ментальністю.

На думку І.Франка, цю теоретичну доктрину Ш.Сент-Бева та І.Тена Г.Брандес помітно скоригував, доводячи, як «великі люди силою свого генія перетворюють осередок, з котрого вийшли, з одержаних виражень і ідей силою вродженого комбінаційного дару і чуття творять зовсім нові образи, могутні імпульси для дальшого історичного розвою» [Франко 1981: 382]. У вітчизняному літературознавстві біографічний метод використовували М.Чалий, О.Огоновський, М.Петров, І.Франко, С.Балей, І.Дорошенко, В.Смілянська та ін.

Біографічний метод став, мабуть, одним із найбільш дискусійних. Прибічники соціальної критики не сприймали таку концепцію універсалізації. На початку ХХ століття літературознавець В. Переверзев порушив і по-своєму розв'язав проблему біографізму.

Критика В. Переверзева була спрямована на викриття класиків марксизму і застосування їхніх ідей до літературознавства. З точки зору марксизму, в основі художнього твору лежить не ідея, а буття. Звідси, літературознавче дослідження повинно виявити не ідею, а буття, що лежить в основі твору [Переверзев 1928].

Концепція В.Переверзева гостро заперечувала потребу у вивченні біографії письменника. Він відкидає особу автора, як об'єкт літературознавства, говорячи, що стиль – явище соціальне; характер, манера художнього зображення визначаються характером соціального буття, яке прагне безпосередньо до художнього оформлення [Переверзев 1914].

В. Переверзев взагалі відкидав суб'єктивізм в мистецтві. Буття навіть не піддається, на думку В.Переверзева, обробці свідомості людини. Єдність суб'єктивного та об'єктивного у мистецтві пропонується у формі об'єкта і не через свідомість, а безпосередньо через образ – соціальний характер.

Буття виступає абсолютно самостійним та активним явищем, і воно саме прагне до художнього оформлення без посередництва автора. Письменник виступає лише у ролі механічного записувача.

В.Переверзев у своїй праці «Творчість Гоголя» абсолютно відкидає всі прикмети авторської майстерності: гумор, комізм, фантастику. Дослідник стверджує, що буття саме по собі є комічним, фантастичним і по-іншому воно не могло відобразитись у творі автора. Він зовсім відкидав можливість реакції соціального суб'єкта (М.Гоголя) на соціальну дійсність.

Навіть, аналізуючи оригінальну композицію «Мертвих душ», де кожна розповідь неначе окрема одна від одної, а не зв'язана в єдину сюжетну канву, автор пояснює тим, що на той момент саме так і велося поміщицько-кріпосне хазяйство, кожен поміщик жив відокремлено. Соціальну природу автора В.Переверзев прирівнював до творчості та запропонував взагалі усунути його з кола об'єктів літературознавства.

Художня творчість, за В. Переверзевим, це гра в життя. Кожен автор має певну систему образів і який би твір він не писав, його все одно супроводжують одні й тіж образи – перевдягнені, перенесені в іншу атмосферу. Трактуючи марксистське визначення «буття визначає свідомість», дослідник забуває, що художня творчість – це образне мислення. Він заперечує будь-який вплив змін і переворотів у світогляді письменника на художній твір [Підгайний 1930: 128 – 130].

На противагу В. Переверзеву виступив Г.Плеханов, який засуджував тих, що відводили занадто велику роль особистості в історії, яка також розвивається за певними законами, та тих, що зовсім відкидають особистість, забуваючи про те, що історія твориться людьми [Плеханов 1925: 282].

За дослідником, розвиток літератури залежить від протиріч, які виникають у стосунках між людьми, в їх суспільних стосунках.

Свідомість – це та точка погляду, з якої письменник сприймає, розуміє й малює дійсність. На думку ж В. Переверзева, об'єкт художнього твору – відтворення соціальної вдачі, але характер цього відтворення цілком зумовлений властивостями самого буття, письменник лише механічно переносить його до своїх творів, не впливаючи на нього, не виправляючи і не переломлюючи його зі свого погляду [Підгайний 1930: 130]. Звідси, будь-який характер змалювання якогось об'єкту – це не погляд певного соціального класу на ту чи іншу подію, а властивість самого буття. За В. Переверзевим, жоден соціальний

клас не має своєї художньої свідомості. А письменник завжди прирівнюється до розвитку свого соціального середовища, а якщо ж він відрізняється від класу, то автоматично в нього з'являється суб'єктивне ставлення до об'єкту, що призводить до абсурдності думок В. Переверзева.

Літературознавець зазначав, що біографічний метод застарів і не приносить позитивних результатів у з'ясуванні основного змісту та значення тексту. Всі літературні дослідження, що базувались на цій методи, обирали біографію письменника відштовхувальною точкою у поясненні всіх елементів поетичного явища.

«Біографічний метод відтягував дослідника від вивчення самих фактів літературної творчості і з'ясування їх причин, змушував його заглиблюватися в розшуки нових і нових фактів із життєпису самого письменника, вивчати щонайменші дрібниці й деталі вже відомих фактів з його біографії, замість вивчати самі твори» [Підгайний 1930: 130].

Фактично перекресливши значення біографічного методу в літературознавчому процесі, абсолютним відкиданням авторської особистості в творі, сам В. Переверзев неодноразово звертається до нього у своїх працях і навіть використовує спогади письменника про себе.

Наприклад: «Він сам служив і пережив дещо з психології цього середовища» [Переверзев 1914: 37]. Цими рядками автор намагався пояснити причини такого майстерного та колоритного змалювання Гоголем урядового середовища. Або ж у праці «Творчість Достоєвського» автор пише: «Змальовуючи «двійників», він [Достоєвський] змальовує самого себе, свої власні скорботи і радощі..., він писав його [образ] кров'ю свого серця і соком своїх нервів....» [Переверзев 1912: 208].

Але В.Переверзев виправдовує себе тим, що в цих рядках він користується лише загальноприйнятою аксіомою, а творчість будь-якого письменника з'являється лише з його власного досвіду. Іноді біографічні дані розвінчують міф про те, що твір створений на біографічному факті чи явищі. Один письменник може зобразити абсолютно протилежні рішення схожих або однакових проблем, що також створює ряд запитань у дослідників.

Антибіографізм В.Переверзева викликав ряд суперечностей в українському літературознавстві. Так, Л. Цирлін у статті «Механізм або марксизм» зазначав, що В.Переверзев не враховує випадковостей, які вносить авторова особа [Підгайний 1930]. Але кожна ситуація чи явище складається з багатьох елементів, які часто не залежать від суб'єкта, а є лише збігом обставин чи випадковостей, тому повністю відкидати непередбачуваності видається нам невинуватим.

Інший дослідник Ф.Шемякін слушно зауважує про значення біографії письменника. Видатні особи своїм характером, енергетикою, кармою та розумом часто можуть змінити навіть розвиток подій, наслідки. При аналізі будь-якого художнього твору слід враховувати біографію письменника, яка допоможе правильно трактувати та глибше зрозуміти випадкові елементи творчості автора [Шемякін 1930]. Ф. Шемякін зазначає, що будь-який літературно-художній твір – «індивідуальне обличчя подій».

До цієї літературної дискусії долучився і Г.Горбачев. підтримавши погляди Ф. Шемякіна про те, що випадковості в літературно-художньому творі можна пояснити, детально вивчивши біографію письменника і обставини написання твору. Це твердження викликало протиріччя у літературознавчій науці. Ось як І. Беспалов відповів: «Діалектики-матеріалісти не просто виокремлюють випадкове від закономірного, а розглядають випадкове як прояв закономірного, тобто вміють не лише виокремити, а й зрозуміти єдність випадкового із закономірним, зрозуміти випадкове, як форму необхідності» [Беспалов 1929: 30].

До обговорення питання долучився і Г.Плеханов «...якщо індивідуальні риси подій зумовлені впливом загальних причин і не залежать від особистих якостей історичних діячів, то звідси випливає, що ці риси зумовлюються загальними причинами, і не можуть бути зміненими, хоч як би не змінювались ці діячі» [Переверзев 1928: 303]. На думку Л. Підгайного, І. Беспалов даремно намагається випадкові факти біографічного походження вкласти в загальну закономірність. Причини індивідуального походження зберігають свою силу у причинах загальних.

Г.Плеханов виділив причини трьох категорій, які об'єднано діють на літературно-художній текст. Загальною причиною історичного та соціального розвитку людства, на думку Г.

Плеханова, є виробничі сили, які впливають на розвиток відносин людства. Поряд із загальною причиною розвитку діє також особлива причина, або ж історична, яка впливає на розвиток виробничих сил людства, змінює хід подій, думок та явищ. І, нарешті, третьою причиною Г.Плеханов називає індивідуальну, або ж особисту. Індивідуальні особливості суспільних діячів, деякі випадковості завершують образ твору. Зрозуміло, що особисті причини не можуть кардинально змінити загальних та історичних, але все ж вони надають колориту, завершеності. Ці категорії Г.Плеханова остаточно спростовують та доводять хибність поглядів В. Переверзева про те, що постать автора при розгляді літературного твору абсолютно непотрібна, зайва і має лише механічний характер.

Але крім біографії письменника важливим є «комплекс творчої особи в її розвитку» [Підгайний 1930: 136]. Важливим елементом у створенні літературно-художнього тексту є факт задуму письменника, його мрії, думки та погляди. Деякі літературознавці у дослідженні тексту взагалі далі авторського задуму та його реалізації не йдуть. В.Переверзев з цього приводу зазначав, що деякі літературознавці-ідеалісти, аналізуючи художній твір, шукають ідеї, закладені в його зміст.

Задум, на їхню думку, має важливе значення для розуміння художнього тексту. Аналізуючи текст, вони шукають позалітературні матеріали, детально вивчають психологію автора, його щоденники, листи, замітки, де висвітлені його думки, погляди, вподобання, відшуковуючи пояснення творчості письменника, його образну систему. В. Переверзев не виступив категорично проти дослідження творчого задуму письменника, він закликав до об'єктивізму в аналізі планів та задумів письменника. І якщо вивчення творчого задуму не дає можливості розкрити причину появи твору, то це не означає, що творчу історію взагалі треба відкидати. «Задум, перші спроби можуть допомогти нам зрозуміти текст, але ми не можемо їх свідчення трактувати важливішими за творчість, систему поглядів, тому що вони незавершені, необроблені, недосконалі» [Беспалов 1928: 30].

Твір – це результат, обміркований, опрацьований і тому в ньому найповніше і найглибше виявляється природа письменника [Підгайний 1930]. Наприклад, Г.Горбачов, досліджуючи

біографічні матеріали О. Блока, стверджує, що щоденники письменника абсолютно точно підтверджують тлумачення творчості. Але такий збіг не є догмою в літературознавстві, оскільки маємо безліч фактів, коли творчий задум та біографічні дані письменника абсолютно відрізняються від змісту тексту, а іноді навіть суперечать йому.

І. Беспалов відповів Г. Горбачову: «якщо по біографії автор – робітник за походженням і за місцем в суспільстві, а творчість його дрібної буржуазії по ідеології, то що достовірніше – факт його ідеології чи біографічний факт походження?» [Беспалов 1928: 30]. Наприклад, постать М. Коцюбинського заводила літературознавців у глухий кут, оскільки вся його творчість свідчила про його активні революційні настрої, але дослідження біографії письменника показало кардинально іншу реальність. Він ніколи не йшов проти державного устрою, завжди був законслухняним громадянином своєї держави. Звідки ж тоді такий майстерний опис внутрішніх протиріч терориста та ката у новелі «Persona grata». Вся творчість М. Коцюбинського свідчила про великий внутрішній революційний потенціал, який реалізувався у його творах. Після такого дослідження літературознавці одразу по-іншому поглянули на творчість письменника, знизивши революційну вартість творів М. Коцюбинського [Лебідь 1929: 118].

Л. Підгайний навів ще один приклад хибного ототожнення творчого задуму та біографії письменника з реальним її виявом. Так, відомий літературознавець Б. Коваленко досліджуючи творчість Г. Михайличенка, перебільшив революційне значення творчості письменника. Цю помилку викрив С. Щупак у статті «Творчість Г. Михайличенка» [Щупак 1929].

Дослідник Б. Коваленко переніс активну революційну діяльність письменника на його творчість, майже ототожнивши їх. Г. Михайличенко пише суто любовні новели, розкриває індивідуальні, навіть романтичні, почуття. Але дослідник, детально вивчивши біографію, громадсько-політичну діяльність письменника, намагається знайти підтекст, причини написання саме символістично-імпресіоністичних творів. Літературознавець припускає, що Г. Михайличенко займається суто революційною літературою. Мотив кохання дослідник пояснює потребою

письменника перед важливими соціально-політичними подіями просто відпочити, налаштуватись на потрібний лад, ризик.

Цю ж думку підхопив інший літературознавець В.Гадзінський. У передмові до творів Г.Михайличенка дослідник зазначає: «У такі хвилини найміцніші інтелекти шукають ласк жіночих і підносять чари кохання до найбільш чистих, хоч як це бульварно говорить, – еротичних літературних виявлень, і забуття любовного шалу...» [Михайличенко 1929: 81]. Думки дослідників мають певний збіг. В.Гадзінський, як і Б.Коваленко, інтимні мотиви творчості розглядає поруч із психічною втомою письменника.

Отже, біографічний метод у вітчизняному літературознавстві не мав абсолютної актуальності, оскільки науковці не знали як застосовувати його на практиці. Вони вдавались до крайнощів у інтерпретації текстів, у дослідженні біографій та творчих задумів письменників.

Усталена методологія дослідження текстів проходила через літературну творчість, але не оминала особу автора, використовувала знання про неї, її біографію. Однак нова методологія відкидала особу автора, відводила для нього роль механічного записувача.

Для точного відтворення змісту тексту слід вивчати всі матеріали, що виявляють логічну систему творчості письменника, яка може допомогти правильно проаналізувати та оцінити творчість, але ними не можна пояснювати всю образну систему твору. Основною у розв'язанні проблеми біографізму повинна бути проблема суб'єкту-об'єкту, проблема єдності буття й свідомості, в якій буття не зливається з суб'єктом, не ототожнюється, а становить із ним єдність протилежностей.

Ототожнення класової природи автора з об'єктом його творчості неприпустиме. Не завжди письменник повинен належати до того середовища, яке є об'єктом його змалювання. Завжди відбувається взаємодія: об'єкт впливає на свідомість письменника, а той в свою чергу тоді виявляє своє ставлення до нього, що становить діалектичну єдність.

Для об'єктивного дослідження тексту треба знати соціальну природу письменника, як продукту певних класових стосунків, та об'єктивну природу самого об'єкту. Тільки за цих умов можна

зрозуміти міру й характер класових реакцій письменника, що виявилися у відтворенні дійсності.

На сучасному етапі розвитку літературознавства визначають два підходи до використання біографічного матеріалу. Перший підхід називають герменевтичним, спрямований на рівень сенсів та значень, де визначальною є процедура інтерпретації матеріалу. Інший підхід розглядає зв'язки, норми та процеси, які є фундаментом соціального життя і складають суспільні структури різного роду. Визначальною є процедура інституціоналізації біографічних досліджень [Голубович 2003]. Засади біографічного методу вплинули на художню літературу і спричинили появу біографії як жанру.

Література. Беспалов И. 1929: Беспалов И. Раздраженный эклектизм // Печать и революция. – 1929. – № 5; Голубович И. 2003: Голубович И. Язык «историй жизни» и ренессанс биографического метода / Мова і культура. – К., 2003. – Вип. 6. – Т. 1. Філософія мови і культури; Лебідь А. 1929: Лебідь А. М. Коцюбинський. Життя і творчість. – К., 1929; Михайличенко Г. 1929: Михайличенко Г. Твори / Передмова В.Гадзінський. – К., 1929; Підгайний Л. 1930: Підгайний Л. Проблема біографізму в марксистському літературознавстві / Критика. – 1930, №7-8. – С. 125-145; Плеханов Г. 1925: Плеханов Г. Сочинения в 24 т. – Т. VIII. – М., 1925; Переверзев В. 1928: Переверзев В. Необходимые предпосылки марксистского литературоведения // Литературоведение. Под редакцией В. Переверзева. М., 1928; Переверзев В. 1914: Переверзев В. Творчество Гоголя. — М., 1914; Переверзев В. 1912: Переверзев В. Творчество Достоевского. – М., 1912; Франко І. 1981: Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 31. – К., 1981; Шемякин Ф. 1930: Шемякин Ф. Метафизика В. Ф. Переверзева // Удар за ударом. Удар второй. Литературный альманах / Под редакцией А. Безыменского. — М.; Л. Госиздат. 1930 – 348 с.; Щупак .1929: Щупак С. Творчість Г.Михайличенка // Життя й Революція. – 1929. – № 12.

В статье проанализированы становление и развитие биографического метода в украинском литературоведении, очерчен вектор дискуссий около вопросов метода, исследуется актуальность биографизма в современной науке.

Ключевые слова: биографический метод, автор, биография, сознание, творчество, текст, дневник, замысел, литературоведение.